

П. П. Бухавец

Друкаваны двор Гомель, Гомель, Беларусь

ОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЧТЕНИЙ И КУРСОВ В МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX – НАЧАЛЕ XX вв.

Анотацыя. Даследуецца станаўленне і развіццё пазашкольнай сельскагаспадарчай адукацыі ў межах Мінскай губерні ў апошняй чвэрці XIX – пачатку XX стст. Аналізуецца эвалюцыя заканадаўства Расійскай імперыі і яе ўплыў на распаўсюджванне сельскагаспадарчых курсаў і чытанняў. Паказваецца роля дэпартаменту земляробства, земства і Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі, як асноўных арганізатараў пазашкольнай адукацыі.

Ключавыя словы: аграрная асвета, пазашкольная адукацыя, сельскагаспадарчыя курсы і чытанні, земства, дэпартамент земляробства, Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі, Мінская губерня.

Для цытавання. Бухавец, П. П. Арганізацыя сельскагаспадарчых чытанняў і курсаў у Мінскай губерні ў апошняй чвэрці XIX – пачатку XX стст. / П. П. Бухавец // Сельское хозяйство Беларуси сквозь призму научных исследований (XIX – начало XXI в.): докл. Междунар. науч. конф., Минск, 23 сент. 2021 г. / Нац. акад. наук Беларуси, Беларус. с.-х. б-ка им. И. С. Лупиневича, Ин-т истории; редкол.: Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2021. – С. 117–126.

П. П. Бухавец

Печатный двор Гомель, Гомель, Беларусь

ОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЧТЕНИЙ И КУРСОВ В МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX – НАЧАЛЕ XX вв.

Анотацыя. Исследуется становление и развитие внешкольного сельскохозяйственного образования в границах Минской губернии в последней четверти XIX – начале XX вв. Анализируется эволюция законодательства Российской империи и ее влияние на распространение сельскохозяйственных курсов и чтений. Показывается роль департамента земледелия, земства и Минского общества сельского хозяйства, как основных организаторов внешкольного образования.

Ключевые слова: аграрное просвещение, внешкольное образование, сельскохозяйственные курсы и чтения, земство, департамент земледелия, Минское общество сельского хозяйства, Минская губерния.

Piotr P. Bukhavets

Gomel Printing House, Gomel, Belarus

ORGANIZATION OF AGRICULTURAL READING AND COURSES IN THE MINSK GOVERNORATE IN THE LAST QUARTER OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Abstract. The formation and development of out-of-school agricultural education within the boundaries of the Minsk province in the last quarter of the 19th – early 20th centuries is investigated. The evolution of the legislation of the Russian Empire and its influence on the spread of agricultural courses and readings is analyzed. The role of the Department of Agriculture, Zemstvo and the Minsk Society of Agriculture, as the main organizers of out-of-school education, is shown.

Keywords: agrarian education, out-of-school education, agricultural courses and readings, Minsk province, zemstvo, department of agriculture, Minsk Society of Agriculture

For citation. Bukhavets P. P. Organization of agricultural readings and courses in the Minsk Governorate in the last quarter of the 19th – early 20th centuries. Agriculture of Belarus through the prism of scientific research (XIX – early XXI century): proceedings of the International scientific conference, Minsk, September 23, 2021. Minsk, 2021, pp. 117–126 (in Belarusian).

Развіццё капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы Беларусі ў паслярэформенны перыяд патрабавала наяўнасці спецыяльных ведаў. Фінансавыя і арганізацыйныя цяжкасці, з якімі сутыкаліся стваральнікі аграрных школ, вымушалі да пошуку альтэрнатыўных, больш простых варыянтаў. У гэтых умовах пазашкольная адукацыя выглядала даволі перспектыўнай. Найбольш эфектыўнымі формамі, якія атрымалі шырокае распаўсюджванне, сталі чытанні і курсы. Калі сельскагаспадарчыя чытанні насілі ў большай ступені азнаямленчы характар і прызначаліся для шырокіх масаў насельніцтва, то курсы былі разлічаны на больш вузкую і хоць неяк знаёмую з пачаткамі рацыянальнай гаспадаркі публіку.

Першыя крокі ў кірунку развіцця пазашкольнай аграрнай адукацыі ў Расійскай імперыі былі зроблены ў 80-х гг. XIX ст. У

1883 г. упершыню былі арганізаваны сельскагаспадарчыя курсы для народных настаўнікаў [1, с. 336]. Аналагічныя курсы былі праведзены ў 1887 г. пры Пятровічскай школе пладаводства і хмеляводства [2, с. 14]. 14 чэрвеня 1888 г. у выглядзе вопыту быў прыняты закон, які стварыў некалькі пасадаў ўрадавых аграномаў. Адным з непасрэдных абавязкаў аграномаў стала правядзенне чытанняў [1, с. 328]. У пачатку сакавіка 1896 г. па ініцыятыве Дэпартамента земляробства (далей – ДЗ) і пры супрацоўніцтве Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі (далей – МінТСГ) адбываюцца чытанні па садоўніцтву. Трохдзённыя лекцыі наведалі прадстаўнікі розных саслоўяў. Аднак большую цікавасць у прадстаўнікоў таварыства выклікала праблематыка малочнай жывёлагадоўлі, аб чым паведамлялася ў дэпартамент. Недахоп лектараў не дазволіў задаволіць гэты інтарэс у 1896 г. [3, с. 12–13]. Праз год, пасля чарговай просьбы Агранамічнай секцыі МінТСГ, Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей накіравала ў Мінск лектара па малочнай гаспадарцы. Лектар А. А. Калантар прысвяціў цэлы дзень лекцыям, якія насілі пераважна практычны характар. Лекцыі выклікалі значны інтарэс, асабліваю цікавасць выклікалі пытанні вытворчасці масла. У сувязі з чым секцыя запрасіла лектара на наступны 1898 год [4, с. 11–12].

Развіццё пазашкольнай адукацыі ў імперыі вымусіла ўрад разгледзець пытанне аб яе спецыяльнай заканадаўчай рэгламентацыі. Так, ў 1897 г. Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей зацвердзіла часовыя правілы па арганізацыі чытанняў пры сельскагаспадарчых вучэбных установах. У тым жа годзе 15 лютага быў прыняты закон, які значна спрашчаў працэдуру правядзення чытанняў. Права на дазвол пераходзіла ад Камітэта міністраў непасрэдна міністрам і галоўнаўпраўляючым паасобнымі часткамі. Ад арганізатараў патрабавалася папярэдне паведаміць мясцоваму губернатару аб месцы, часе, тэматыцы і прозвішчы лектараў [1, с. 328].

У наступны 1898 г. ДЗ былі арганізаваны курсы па садоўніцтву і агародніцтву пры сельскагаспадарчых школах у

Мар'інай Горцы і Бабруйску. У апошнім выпадку, у якасці эксперыменту, курсы правялі спецыяльна для салдат 40-й пяхотнай дывізіі [5, с. 84–85].

У далейшым адбылося ускладненне працэдуры арганізацыі і ўзмацненне кантролю за пазашкольнай адукацыяй ў Расійскай імперыі. Чарговае палажэнне Камітэта міністраў ад 28 студзеня 1901 г. абавязвала ўзгадняць правядзенне чытанняў з міністрамі ўнутраных спраў і народнай асветы. А самі чытанні павінны былі весціся па загадзя адобраным тэкстам [1, с. 328–329; 6, с. 41]. Магчыма з гэтым звязана адсутнасць выяўленых сельскагаспадарчых чытанняў і курсаў у Мінскай губерні ў самым пачатку ХХ ст.

Крызісныя з'явы ў сельскай гаспадарцы вымусілі цэнтральную ўладу да перагляду аграрнай палітыкі. Разам з шырокім спектрам пытанняў на пасяджэннях спецыяльнай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці было разгледжана і пытанне развіцця пазашкольнай адукацыі. Не гледзячы на кансэнсус мінскага губернскага камітэта ў пытанні спрашчэння працэдуры арганізацыі пазашкольнай адукацыі, губернатар А. А. Мусін-Пушкін і губернскі прадвадзіцель дваранства А. Г. Рацькоў-Ражноў палічылі неабходным асабіста выказацца ў падтрымку лібералізацыі справы [7, с. 9–10]. МінТСГ, прапануючы шэраг мераў па развіццю сельскагаспадарчых ведаў, выдзеліла паасобным пунктам ідэю правядзення падрыхтаванымі народнымі настаўнікамі чытанняў і дэманстрацый у выходныя і святочныя дні. Асаблівай увагі патрабуе прапанова па стварэнні пасады губернскага агранома, пад кіраўніцтвам якога б знаходзіліся некалькі інструктараў. Па задумцы, ў іх абавязкі ўваходзілі правядзенне публічных лекцый, дэманстрацыя машын і прылад для сялян. Трэба падкрэсліць, што гэта ідэя была ўвасобленая ў перыяд правядзення аграрных сталыпінскіх пераўтварэнняў [7, с. 38, 44].

Праца павятовых і губернскіх камітэтаў стала тым фонам, які дазволіў міністру земляробства і дзяржаўных маёмасцей А. С. Ярмолаву дабіцца спрашчэння працэдуры арганізацыі

сельскагаспадарчых чытанняў. 15 лютага 1903 г. быў прыняты закон, які перадаваў паўнамоцтвы па іх арганізацыі непасрэдна ў кампетэнцыю Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей. Непасрэдны дазвол і кантроль праграм чытанняў пераходзіў яго упраўленням ці ўпаўнаважаным ад міністэрства ў губернях дзе тыя былі. Пры гэтым законам прадугледжвалася магчымасць суфінансавання чытанняў з боку ДЗ.

26 мая 1904 г. было зацверджана палажэнне, якое юрыдычна замацавала дзве галіны распаўсюджвання аграрнай адукацыі: 1 – вучэбныя ўстановы і 2 – вучэбныя ўстанаўленні. Да апошніх былі аднесены: сельскагаспадарчыя класы, курсы, чытанні і размовы. Палажэнне замацавала дасягнутыя ў 1903 г. спрашчэнні ў развіцці пазашкольнай адукацыі [1, с. 329–330].

У 1904 г., у сувязі з накіраваннем у распараджэнне МінТСГ яшчэ аднаго спецыяліста па малочнай гаспадарцы, аддзяленне па жывёлагадоўлі вырашыла пашырыць асветніцкую дзейнасць шляхам арганізацыі лекцый і курсаў [8, с. 31]. Падобных поглядаў прытрымліваўся інструктар С. І. Дзмітрукоў. Ён прапанаваў істотна пашырыць сферу дзейнасці персаналу і тым самым выйсці за межы абслугоўвання маёнткаў сяброў таварыства. Сярод задач, вырашэнне якіх бачыліся неабходнымі, былі ўладкаванне курсаў эканомак для невялікіх памешчыцкіх гаспадарак і правядзенне чытанняў для сялян. Па прапанове начальніка Упраўлення земляробства і дзяржаўных маёмасцей, мінскі губернскае камітэт па справах земскай гаспадаркі выдзеліў на гэта 200 руб. [9, с. 22, 38–40].

Верагодна падзеі першай расійскай рэвалюцыі негатыўна адбіліся на развіцці пазашкольнай сельскагаспадарчай адукацыі ў губерні, бо за гэты перыяд не выяўлены факты правядзення курсаў ці чытанняў. Пэўнае ажыўленне адбылося ў канцы 1908 г. калі па распараджэнні ДЗ былі праведзены курсы па малочнай гаспадарцы пры Мар’інагорскай сельскагаспадарчай школе і ў маёнтку Ціволі. Яны прадугледжвалі азнаямленне з пытаннямі як догляду за каровамі (кармленне, дойка, лячэнне), так і перапрацоўкі малака (аналіз, сепарацыя, прыгатаванне масла).

Кіраўніцтва курсамі ўзначальваў С. І. Дзмітрукоў, пры дапамозе тэхніка малочнай справы М. А. Іспалатава і запрошанага ветэрынара [10, с. 3; 11, с. 27].

Штуршок да развіцця пазашкольнай адукацыі надала спецыяльная нарада па жывёлагадоўлі пры Мінскім упраўленні земляробства і дзяржаўных маёмасцей. У яе склад акрамя чыноўнікаў ўваходзілі і прадстаўнікі МінТСГ. Сярод мерапрыемстваў асобным пунктам значылася арганізацыя курсаў і дэманстрацый па малочнай гаспадарцы ўрадавым інструктарскім персаналам [12, с. 28, 33].

У 1910 г. на сродкі ДЗ С. І. Дзмітруковым былі праведзены курсы па малочнай гаспадарцы. Са студзеня па сакавік тыднёвыя курсы адбыліся у Мар’інагорскай сельскагаспадарчай школе, мястэчках Зембін і Паланечка, маёнтку Буда. У той жа год былі праведзены 22 чытанні [13, с. 54–55; 14, с. 23].

Жадаючы пашырыць пазашкольную сельскагаспадарчую адукацыю на шырокія масы насельніцтва ў 1911 г. ДЗ звярнуўся да МінТСГ з прапановай магчымага супрацоўніцтва. Праз адсутнасць грашовых сродкаў таварыства прапанавала толькі выкарыстанне яго прафесійнага патэнцыялу [15, с. 10–12]. Таму ў 1911 г. ДЗ змог правесці сельскагаспадарчыя курсы для народных настаўнікаў і курсы па жывёлагадоўлі і малочнай гаспадарцы. Разам з тым удалося павялічыць колькасць чытанняў да 80, што было амаль у чатыры разы болей чым у папярэдні год. З гэтай колькасці 43 чытанні былі арганізаваны землеўпарадкавальнымі камісіямі, 37 непасрэдна ДЗ. Акрамя таго да працэсу развіцця пазашкольнай адукацыі далучылася земства, якое арганізавала 19 чытанняў [14, с. 23; 16, с. 1–4].

У 1912 г. у сувязі з павелічэннем фінансавання з боку урада пазашкольнай адукацыі ў Мінскай губерні былі праведзены 9 курсаў. Адны з іх былі арганізаваны МінТСГ з 2 лістапада па 2 снежня па ініцыятыве урадавага агранома і адначасова сябра МінТСГ А. У. Вельямінава-Зярнова [17, с. 21].

Двухтыднёвыя тэарэтычныя заняткі праводзіліся ў памяшканні таварыства, а наступныя 3 тыдні практычных

заняткаў у маёнтку Вішнёўка Ф. П. Лентоўскага. Паколькі курсы былі праведзены на сродкі ДЗ, таму плата за навучанне ў 10 руб. бралася толькі з асоб, якія былі накіраваны ад маёнткаў. Усяго курсы праслухала 31 асоба, з іх 10 жанчын. Па саслоўнай прыналежнасці: 13 сялян, 9 дваран, 8 мяшчан і 1 грамадзянін. На лекцыях выкарыстоўваліся наглядныя сродкі такія, як мадэлі, дыяграмы, узоры, дапаможнікі. Па вечарах дэманстраваліся дыяпазітывы пры дапамозе так званага «чароўнага ліхтара» – дыяпраектара. Практычныя заняткі суправаджаліся комплексам работ пад кіраўніцтвам інструктара па кармленні і дойцы кароў, прыгатаванні масла. Пры гэтым кармленне мела доследна-паказальны характар [18, с. 1–6]. Што датычыцца сельскагаспадарчых чытанняў у 1912 г., то іх агульная колькасць узрасла да 206. Пры гэтым земства правяла 115 чытанняў, што перавысіла паказчык папярэдняга году ў шэсць разоў [14, с. 23].

1913 г. адзначыўся істотным ростам развіцця пазашкольнай адукацыі ў Мінскай губерні. Колькасць праведзеных курсаў узрасла да 12. Пры гэтым абсалютная большасць курсаў, як і ў 1912 г., насілі спецыялізаваны характар. Сярод іх былі курсы па жывёлагадоўлі і малочнай гаспадарцы, па лугаводству і культуры балот, льнаводству і лёнапрацоўцы, садоўніцтву і агародніцтву, пладаводству і агародніцтву. Асаблівасцю гэтага года было тое, што да працы па арганізацыі курсаў акрамя МінТСГ далучылася земства. Развіццё сельскагаспадарчых чытанняў дасягнула істотных памераў. Толькі земствам былі праведзены 367 чытанняў, што перавысіла вынік 1912 г. больш чым у тры разы. Амаль у 2 разы павялічыла колькасць чытанняў, што былі арганізаваны ДЗ. У цэлым колькасць чытанняў за год дасягнула 535 [14, с. 1–2, 4, 7, 9–15, 18, 23].

На 1914 г. у Мінскай губерні было запланавана правядзенне шэрагу курсаў і чытанняў, але Першая сусветная вайна ўнесла істотныя карэктывы. Калі не адзіным выключэннем стала правядзенне МінТСГ курсаў па жывёлагадоўлі для кантроль-асістэнтаў, жывёлаводаў і масларобаў у лютым–сакавіку 1914 г. Колькі было арганізавана сельскагаспадарчых чытанняў

дакладна не вядома. Вядома толькі што за перыяд зімняга сезону 1913–1914 г. было праведзена 181 чытанне. [19, с. 5–6, 25, 30, 36, 94–95; 20, с. 6].

Арганізацыя сельскагаспадарчых чытанняў і курсаў у Мінскай губерні прайшла пэўную эвалюцыю звязаную ў значнай ступені з агульнаімперскім развіццём пазашкольнай адукацыі. Адсутнасць спецыяльнага заканадаўства, непаслядоўнасць і празмерная бюракратызацыя доўгі час негатыўна адбівалася на распаўсюджванні сельскагаспадарчых ведаў праз чытанні і курсы. Аграрны крызіс пачатку ХХ ст. істотна паўплываў на перагляд палітыкі ўрада ў дачыненні пазашкольнай аграрнай адукацыі. Гэта праявілася як на ліберызацыі заканадаўства, так і на павелічэнні фінансавання з боку дзяржавы. Асабліва заўважна гэта стала ў перыяд правядзення стальпінскіх аграрных пераўтварэнняў. Асноўным рухавіком распаўсюджвання сельскагаспадарчых ведаў шляхам пазашкольнай адукацыі стаў ДЗ Міністэрства дзяржаўных маёмасцей (з 1894 – Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей; з 1905 г. – Галоўнага ўпраўлення землеўпарадкавання і земляробства). Менавіта з дзейнасцю гэтага ведамства трэба звязваць станаўленне пазашкольнай адукацыі ў Мінскай губерні, якое хоць і зрэдку, але праводзіла на свае сродкі чытанні і курсы. Пры гэтым да арганізацыі актыўна прыцягваліся сельскагаспадарчыя школы і МінТСГ, якія знаходзіліся ў непасрэдным падпарадкаванні ведамства. З 1911 г. да арганізацыі чытанняў далучылася земства, якое ўжо праз некалькі год праводзіла большую іх частку ў губерні. Развіццё арганізацыі сельскагаспадарчых курсаў і чытанняў дасягнула свайго піку ў 1913 г. і было перарванае наступствамі Першай сусветнай вайны.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Агрономическая помощь в России / под ред. В. В. Морачевского. – Петроград : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1914. – IV, V, 607, 35 с.
2. Марченко, Т. Н. Подготовка кадров для сельского хозяйства в Беларуси (конец XVIII – начало XX века) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Т. Н. Марченко. – Минск, 2016. – 25 с.
3. Журнал общего собрания, 10 марта 1896 г. / Мин. о-ва сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитогр. Дворец, 1896. – II, 28, II с.
4. Журнал общего собрания, 13 декабря 1897 г. / Мин. о-ва сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитогр. Дворец, 1898. – II, 30 с.

5. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию / М. З. Деп. земледелия. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1900. – Вып. 3 : Постановления по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1836–1899 гг. – [2], 14, XXIV, 416, 87 с.
6. Сборник сведений по внешкольному сельскохозяйственному образованию / ГУЗиЗ, Деп. земледелия. – СПб. : Тип. Имп. училища глухих, 1912. – Вып. 1. – [2], III, 125, XLVI с.
7. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности : в 58 т. – СПб. : Тип. И. Гольдберга, 1903. – Т. 21 : Минская губерния. – VIII, 435 с.
8. Журнал общего собрания, 14 и 15 марта 1904 г. / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Дворжец, 1904. – II, II, 81, [I] с.
9. Журнал общего собрания, 17 и 18 октября 1904 г. / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Дворжец, 1904. – [II], II, 61 с.
10. Журнал общего собрания 13 декабря 1908 г. / Минское о-во сельского хозяйства. – Минск : паровая типолит. Дворжец, 1909. – [II], II, 19 с.
11. Журнал общего собрания 24 мая 1909 г. / Минское о-во сельского хозяйства. – Минск : паровая типолит. Л. Г. Дворжец, 1909. – [II], II, 41 с.
12. Журнал общего собрания, 12 декабря 1909 г. / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Л. Г. Дворжец, 1910. – [III], I, 35 с.
13. Журнал общего собрания, 13 и 14 марта 1910 г. / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Дворжец, 1910. – [III], 65 с.
14. Внешкольное с.-х. образование в Минской губернии в сезоне 1913–1914 гг. / сост. А. В. Вельяминов-Зернов. – Минск : Электротип. Б. И. Соломонова, 1914. – 71 с.
15. Журнал общего собрания, 14 мая 1910 г. / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Дворжец, 1910. – [III], 29, [I] с.
16. Обзор сельскохозяйственного внешкольного образования в Минской губ. в 1911–12 году / сост. А. Вельяминов-Зернов. – Минск : Губерн. тип., 1912. – 13 с.
17. Журнал общего собрания, 10 и 11 декабря 1911 года / Мин. о-во сел. хоз-ва. – Минск : Паровая типолитограф. Дворжец, 1912. – 59, [I] с.
18. Отчёт о Курсах по скотоводству с опытным кормлением и молочному хозяйству, устроенных Минским обществом сельского хозяйства со 2 ноября по 2 декабря 1912 г. для скотников частновладельческих хозяйств, крестьян и хуторян / сост. Э. И. Бокун. – Минск : Тип. Л. Дворжец, 1913. – 24 с.
19. Отчёт о деятельности Минского общества сельского хозяйства за 1914 г. / сост. С. Заневский. – Минск : Тип. Я. Гринבלата, 1915. – 134, XXXII, [1] с.
20. Обзор по оказанию агрономической помощи в районах землеустройства Минской губернии за 1914 год / сост.: А. Вельяминов-Зернов, Г. Тимошенко. – Минск : Губерн. тип., 1915. – 64 с. – (Труды агрономической организации при землеустройстве в Минской губернии ; вып. 10).

References:

1. Morachevskii V. V. (ed.). *Agronomic assistance in Russia*. Petrograd, Tipografiya V. F. Kirshbauma Publ., 1914. IV, V, 607, 35 p. (in Russian).
2. Marchenko T. N. *Training of personnel for agriculture in Belarus (late 18th – early 20th centuries)*. Abstract of Ph.D. diss. Minsk, 2016. 25 p. (in Russian).
3. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on March 10, 1896*. Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1896. II, 28, II p. (in Russian).
4. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on December 13, 1897*. Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1898. II, 30 p. (in Russian).
5. *Collection of information on agricultural education. Iss. 3. Orders on agricultural educational institutions during 1836–1899*. St. Petersburg, Tipografiya V. Kirshbauma Publ., 1900. [2], 14, XXIV, 416, 87 p. (in Russian).
6. *Collection of information on out-of-school agricultural education. Iss. 1*. St. Petersburg, Printing House of the Imperial School for the Deaf, 1912. [2], III, 125, XLVI p. (in Russian).
7. *Proceedings of local committees on the needs of the agricultural industry. Vol. 21. Minsk governorate*. St. Petersburg, Tipografiya I. Goldberga Publ., 1903. VIII, 435 p. (in Russian).

8. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on March 14 and 15, 1904.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1904. II, II, 81, [I] p. (in Russian).
9. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on October 17 and 18, 1904.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1904. [II], II, 61 p. (in Russian).
10. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on December 13, 1908.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1909. [II], II, 19 p. (in Russian).
11. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on May 24, 1909.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1909. [II], II, 41 p. (in Russian).
12. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on December 12, 1909.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1910. [II], I, 35 p. (in Russian).
13. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on March 13 and 14, 1910.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1910. [III], 65 p. (in Russian).
14. Velyaminov-Zernov A. V. (comp.). *Out-of-school agricultural education in the Minsk governorate in the 1913–1914 term.* Minsk, Elektrotipografiya B. I. Solomonova Publ., 1914. 71 p. (in Russian).
15. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on May 14, 1910.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1910. [III], 29, [I] p. (in Russian).
16. Velyaminov-Zernov A. V. (comp.). *Review of agricultural out-of-school education in Minsk governorate in 1911–12.* Minsk, Governorate Publishing House, 1912. 13 p. (in Russian).
17. *Journal of the general meeting of the Minsk Society of Agriculture on December 10 and 11, 1911.* Minsk, Parovaya tipolitografiya Dvorzhets Publ., 1912. 59, [I] p. (in Russian).
18. Bokun E. I. (comp.). *Report on the Courses on cattle breeding with experimental feeding and dairy farming, organized by the Minsk Society of Agriculture from November 2 to December 2, 1912 for cattlemen of private farms, peasants and farmers.* Minsk, Tipografiya Dvorzhets Publ., 1913. 24 p. (in Russian).
19. Zanevskii S. (comp.). *Report on the activities of the Minsk Society of Agriculture for 1914.* Minsk, Tipografiya Ya. Grinblata Publ., 1915. 134, XXXII, [1] p. (in Russian).
20. Velyaminov-Zernov A., Timoshenko G. (comp.). *Review of the provision of agronomic assistance in the land management areas of the Minsk province for 1914. Proceedings of the agronomic organization for land management in the Minsk province. Iss. 10.* Minsk, Governorate Publishing House, 1915. 64 p. (in Russian).

Дата паступлення артыкула 16.07.2021

Received 16.07.2021